

استاد ابوالقاسم قربانی

* یونس کرامتی

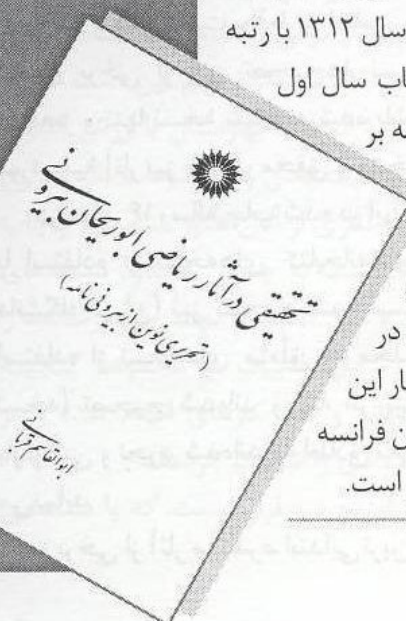
به نام خداوند جان و خرد

کزین برتر اندیشه برنگذر

شادروان استاد ابوالقاسم قربانی در ۱۲۹۰ شمسی در یکی از محلات جنوب بازار تهران، موسوم به «چهار سو چوبی»، زاده شد. بیشتر اعضای خانواده، و بویژه مرحوم پدرش، از مریدان طریقه نعمت الهی بود. در شش سالگی، تحصیل را در مکتب خانه آغاز کرد. اما از آنجا که پدرش با تحصیل او مخالف بود، پس از سه سال تحصیل را رها کرد، تا آنکه به همت مادر بزرگ خود و مساعدت مرحوم هادی حایری، مفتش کل وزارت معارف، و فرزند مرحوم شیخ عبدالله حایری (از مشایخ صوفیه) در سال ۱۳۰۵ شمسی، یعنی پس از شش سال وقفه، برای ادامه تحصیل به مدرسه ابتدایی مولوی در خیابان قنات آباد رفت. استاد قربانی از همان روزگار از خطی خوش برخوردار بود و در ادبیات فارسی تبحری خاص داشت. به همین علت تحصیل در مدارس سبک جدید را از کلاس پنجم ابتدایی آغاز کرد. اما از آنجا که با ریاضیات به معنی فعلی آشنایی نداشت و تنها سیاق می دانست، در درس ریاضی از همکلاسان خود عقب بود. از این رو شادروان نعمت الله جذبی تدریس ریاضیات به ایشان را بر عهده گرفت. سرانجام استاد در ۱۳۰۶ ش و در شانزده سالگی دوره ابتدایی را به پایان رساندند. سپس باز هم به کمک شادروان حایری تحصیلات متوسطه را در مدرسه سن لویی در یکی از کوچه های خیابان لاله زار، ادامه داد. استاد در سال ۱۳۱۲ با رتبه اول، تحصیلات خود در مدرسه سن لویی را به پایان رساند و بی درنگ تدریس حساب سال اول متوسطه به زبان فارسی و هندسه سال سوم متوسطه به زبان فرانسه را در همان مدرسه بر عهده گرفت و پس از دو ماه، نخست به عنوان معلم موقت همه درسهای ریاضی سال ششم متوسطه و تنها پس از یک روز دیگر به عنوان معلم دائم مشغول به کار شد. استاد همزمان با تدریس در سن لویی در دانش سرای عالی نیز مشغول به تحصیل بود. در سال ۱۳۱۶، یعنی در ۲۶ سالگی دانشنامه لیسانس اخذ کرد و پس از دو سال خدمت سربازی، در دانش سرای مقدماتی به تدریس ریاضیات مشغول شد و سالها این کار را ادامه داد. در کنار این کار، مدتی مدید نیز در مدرسه فرانکو پرسیان یا همان مدرسه رازی دروس ریاضی را به زبان فرانسه درس می دادند. استاد قربانی در سال ۱۳۱۹ ازدواج کرد که حاصل آن دو پسر و دو دختر است.

* محقق تاریخ علم و از نویسندگان مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی.

استاد از ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۵ سرپرست دانشجویان ایرانی در سوئیس بودند و پس از بازگشت به مدت دوازده سال به عنوان استاد مدرسه عالی دختران (دانشگاه الزهراى فعلی) منشأ خدمات ارزنده‌ای بودند. از سال ۱۳۵۸ از ادامه کار استاد در دانشگاه ممانعت شد و در نتیجه ایشان از آن پس تنها به کارهای پژوهشی پرداخت و تحقیقات ارزنده خود را در زمینه تاریخ ریاضیات با فرصتی بیشتر ادامه داد. تا آنکه در سال ۱۳۶۴ ضعف بینایی استاد که از جوانی به آن دچار بود، ناگاه شدت یافت و موجب شد که استاد در سن ۷۴ سالگی برای ادامه فعالیت علمی، ناچار شود از یاری تنی چند از دوستان، آشنایان و شاگردان خود برای قرائت منابع و مآخذ بهره گیرد. با این همه باز هم از پژوهشهای دقیق و عالمانه دست نکشید و تا آخرین روزهای زندگی پربارش با همتی ستودنی بدین کار ادامه داد. استاد به هنگام مرگ، دو کار سترگ پژوهشی در دست داشت. نخست زندگی نامه منجمان دوره اسلامی که قرار بود به همان شیوه اثر مشهور ایشان، زندگی نامه ریاضی دانان اسلامی منتشر شود و دیگر تحقیق درباره آثاری از ریاضی دانان دوره اسلامی یا، به عبارت بهتر، کارنامه ریاضی دانان دوره اسلامی. اما متأسفانه با درگذشت استاد در آذرماه ۱۳۸۰ شمسی، کار انتشار هر دو کتاب متوقف ماند.

گفتنی است که در سال ۱۳۷۸ شمسی و در جریان کنفرانس بزرگداشت ابوالوفای بوزجانی که با همکاری یونسکو و سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی در تربت جام برگزار شد، از مقام علمی استاد ابوالقاسم قربانی تجلیل شد.

کتاب‌شناسی استاد ابوالقاسم قربانی

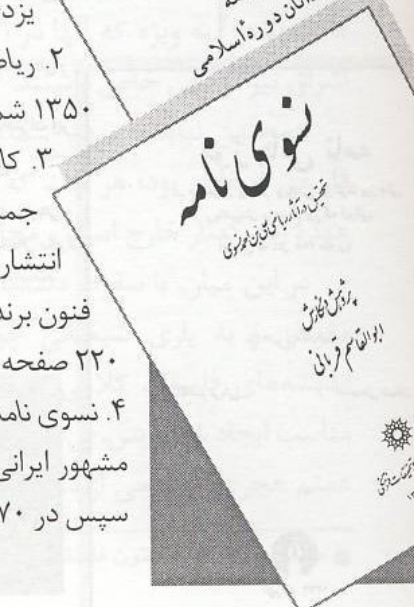
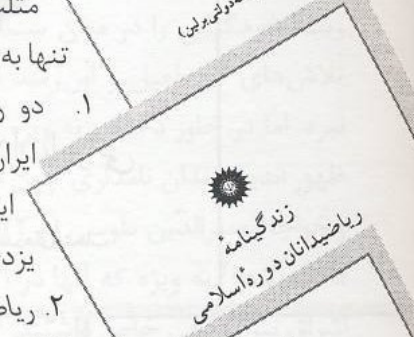
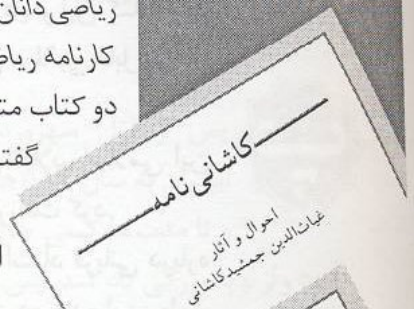
استاد قربانی در زمینه کتابهای درسی و کمک درسی ریاضیات، فیزیک، مکانیک و نجوم، سابقه‌ای درخشان داشته است. تا کنون بیش از ۵۰ کتاب درسی و کمک درسی توسط ایشان به چاپ رسیده که اغلب آنها با کمک استاد حسن صفاری بوده است. همچنین ایشان کتابی با عنوان مثلث‌ها را ترجمه کرده‌اند و چند ترجمه دیگر چاپ نشده نیز از ایشان برجای مانده است. در اینجا تنها به کتاب‌هایی که استاد ابوالقاسم قربانی در زمینه تاریخ ریاضیات نگاشته‌اند اشاره می‌کنیم.

۱. دو ریاضی‌دان ایرانی و شمه‌ای درباره عددهای متحاب، از انتشارات مدرسه عالی دختران ایران (دانشگاه الزهراى فعلی) که در سال ۱۳۴۷ شمسی در ۶۴ صفحه منتشر شد. استاد قربانی در این کتاب درباره احوال و آثار دو ریاضی‌دان بزرگ ایرانی، یعنی کمال الدین فارسی و محمد باقر یزدی بحث کرده‌اند.

۲. ریاضی دانان ایرانی، از خوارزمی تا ابن سینا، از انتشارات مدرسه عالی دختران ایران که در سال ۱۳۵۰ شمسی در ۳۶۷ صفحه منتشر شد.

۳. کاشانی نامه، این کتاب تحقیقی است مفصل و ارزشمند درباره احوال و آثار ریاضی‌الدین جمشید کاشانی، ریاضی‌دان مشهور ایرانی. این کتاب در سال ۱۳۵۰ شمسی در ۳۶۷ صفحه توسط انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسید و در سال ۱۳۵۲ با عنوان تحقیق درجه اول در رشته علوم و فنون برنده جایزه کتاب سال گردید. این کتاب در سال ۱۳۶۸ شمسی با برخی اصلاحات و تغییرات در ۲۲۰ صفحه (با حروف ریزتر) توسط مرکز نشر دانشگاهی تجدید چاپ شد.

۴. نسوی نامه، استاد در این کتاب ۲۱۰ صفحه‌ای درباره احوال و آثار ریاضی‌علی بن احمد نسوی، ریاضی‌دان مشهور ایرانی، به بحث پرداخته است. این کتاب نخست در ۱۳۵۳ شمسی توسط بنیاد فرهنگ ایران و سپس در ۱۳۷۰ شمسی توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی تجدید چاپ شد.

۵. بیرونی نامه، استاد در این کتاب مفصل، درباره آثار ریاضی ابوریحان بیرونی، دانشمند پرآوازه ایرانی به تحقیق پرداخته است. انتشارات انجمن آثار ملی ایران، این کتاب را در سال ۱۳۵۳ شمسی در ۶۱۹ صفحه منتشر کرد. این کتاب نیز برنده جایزه کتاب سال شد.
۶. تحریر استخراج الأوتار، تحریری است از دو کتاب ابوریحان بیرونی درباره وترهای دایره. استاد قربانی این دو کتاب ارزشمند بیرونی را به زبان ریاضی کنونی بازنویسی و منتشر کرده است. این کتاب نیز در سال ۱۳۵۵ شمسی در ۲۸۰ صفحه توسط انتشارات انجمن آثار ملی ایران منتشر شد.
۷. فارسی نامه، موضوع این کتاب شرح احوال و آثار کمال الدین فارسی، ریاضی دان و نورشناس مشهور ایرانی است. فارسی نامه در ۱۳۶۳ شمسی در ۱۵۵ صفحه توسط مؤسسه نشر هما منتشر شد.
۸. زندگی نامه ریاضی دانان دوره اسلامی از سده سوم تا سده یازدهم هجری در ۵۶۳ صفحه، که توسط انتشارات مرکز نشر دانشگاهی در سال ۱۳۶۵ منتشر شده است. استاد در سال ۱۳۷۵ شمسی یک بار دیگر این کتاب را با برخی افزوده‌ها و اصلاحات منتشر ساخت. البته در چاپ دوم این کتاب، به رغم اضافه شدن مطالبی قابل توجه، صفحه بندی چاپ نخست تغییر نکرده است.
۹. بوزجانی نامه (درباره زندگی و آثار ابوالوفای بوزجانی) از انتشارات سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی. این کتاب در سال ۱۳۷۱ در ۲۲۱ صفحه منتشر شد و در سال ۱۳۷۲ جایزه بهترین کتاب سال را دریافت کرد.
۱۰. تحقیقی در آثار ریاضی ابوریحان بیرونی. این کتاب روایت اصلاح شده دو کتاب قبلی استاد قربانی درباره ابوریحان بیرونی (یعنی بیرونی نامه و تحریر استخراج الأوتار) به شمار می‌رود. البته مطالب افزوده شده این روایت جدید چندان است که می‌توان آن را کتابی تازه درباره بیرونی به شمار آورد. این کتاب ۱۳۷۴ شمسی توسط مرکز نشر دانشگاهی منتشر شد و سال بعد جایزه بهترین کتاب سال را به خود اختصاص داد.

دور ریاضی دان ایرانی

و

شماره‌ای دربارهٔ عددهای متحاب

انشریات مرکز تحقیقات علمی و

مدرسه عالی دختران ایزد

نوشته

ایوب القاسم قربانی

معلم ریاضیات مدرسه عالی دختران

دی ماه ۱۳۴۷ خورشیدی

استاد به جز این مقالات متعددی در مجلات آشتی با ریاضیات و آشنایی با ریاضیات، سخن، سخن علمی و فنی، یکان، یغما، راهنمای کتاب و جز آن نوشته‌اند که از جمله آنها می‌توان به سه مقاله زیر اشاره کرد:

۱. «خوارزمی و کتاب حساب او»، مجله آشتی با ریاضیات، دفتر ششم، بهمن ماه ۱۳۶۳ شمسی (ص ۶۴۸-۶۶۵)
۲. «بررسی کتاب هندسه بنوموسی»، مجله آشنایی با ریاضیات (ادامه مجله آشتی با ریاضیات)، جلد اول، اسفند ماه ۱۳۶۳ شمسی (ص ۳۶-۵۴)
۳. «بررسی کتاب جبر و مقابله تألیف ابوعبداله خوارزمی» مجله آشنایی با ریاضیات، جلد ۲۳، خرداد ماه ۱۳۶۸ شمسی (ص ۴۴-۷۶)

بوزجانی نامه

شرح احوال و آثار ریاضی ابوالوفای بوزجانی
ریاضیدان و منجم بزرگ ایرانی
(مترجمی به سال ۲۸۸ هجری)

بزهوش و نگارش

ابوالقاسم قربانی

مجددعلی شیخان

تهران ۱۳۷۱

Miras Maktoob@apadana.com
www.magiran.com/Ayene-ye-Miras